

Giảng dạy lấy người học làm trung tâm qua trải nghiệm của một người tham dự

Carl R. Rogers¹

Như đã đề cập trước đó trong cuốn sách này, tôi không thể chỉ đơn thuần trình bày quan điểm của mình về liệu pháp tâm lý: tôi cho rằng việc trình bày nhận thức của thân chủ về trải nghiệm đó cũng là điều thiết yếu, vì đây chính là nguyên liệu thô mà từ đó tôi đã hình thành quan điểm của mình. Tương tự, tôi nhận ra rằng mình không thể chỉ đơn thuần đưa ra quan điểm về giáo dục khi nó được xây dựng dựa trên những kiến thức từ liệu pháp tâm lý: tôi muốn trình bày cả quan điểm của người học về loại giáo dục đó.

Với mục đích này, tôi đã xem xét các báo cáo và "phiếu phản hồi" mà tôi đã thu thập từ học viên trong các khóa học khác nhau qua nhiều năm. Trích dẫn từ những tài liệu này có thể đáp ứng mục đích của tôi. Tuy nhiên, cuối cùng, tôi đã quyết định sử dụng hai tài liệu do Tiến sĩ Samuel Tenenbaum viết, tài liệu đầu tiên ngay sau khi ông tham gia một khóa học của tôi, và tài liệu thứ hai là một lá thư gửi cho tôi một năm sau đó. Tôi vô cùng biết ơn ông vì đã cho phép sử dụng những tuyên bố cá nhân này. Tôi muốn đặt chúng vào bối cảnh cho độc giả.

Vào mùa hè năm 1958, tôi được mời giảng dạy một khóa học bốn tuần tại Đại học Brandeis. Theo ký ức của tôi, tiêu đề của khóa học là "Tiến trình của sự thay đổi nhân". Tôi không có nhiều kỳ vọng về khóa học này. Nó là một trong số nhiều khóa học mà sinh viên đang theo học, gặp gỡ ba buổi hai giờ mỗi tuần, thay vì mô hình workshop tập trung mà tôi ưa thích. Tôi được biết trước rằng nhóm sinh viên sẽ rất đa dạng – gồm giáo viên, nghiên cứu sinh tiến sĩ tâm lý học, nhà tham vấn, một số linh mục, ít nhất một người đến từ nước ngoài, các nhà trị liệu tâm lý hành nghề độc lập, và các nhà tâm lý học trường học. Nhóm này, nhìn chung, có độ tuổi và kinh nghiệm cao hơn so với thông thường trong một khóa học đại học. Tôi cảm thấy rất thoải mái về toàn bộ việc này. Tôi dự định làm hết sức mình để giúp đây trở thành một trải nghiệm có ý nghĩa cho tất cả chúng tôi, nhưng tôi nghi ngờ rằng nó có thể có tác động như các workshop về tham vấn mà tôi đã tổ chức.

Có lẽ vì tôi có kỳ vọng rất khiêm tốn về nhóm và về bản thân mình, nên mọi việc diễn ra suôn sẻ. Tôi chắc chắn sẽ xếp nó vào số những nỗ lực thành công nhất của tôi trong việc hỗ trợ học tập trong các khóa học hoặc workshop. Điều này cần được lưu ý khi đọc tài liệu của Tiến sĩ Tenenbaum.

Tôi muốn tạm dừng ở đây để nói rằng tôi cảm thấy tự tin hơn nhiều khi đối mặt với một thân chủ mới trong liệu pháp so với khi đối mặt với một nhóm mới. Tôi cảm thấy mình

---

¹ Rogers, C. R. (1961). *On becoming a person*. Houghton Mifflin. Bản dịch này được thực hiện bởi Trí tuệ Nhân tạo, và đã được kiểm tra và điều chỉnh bởi Kiến Minh Nguyễn Ngọc Quang vào tháng 9 năm 2025.

có đủ hiểu biết về các điều kiện của liệu pháp để có thể tự tin về quá trình sẽ diễn ra. Nhưng với các nhóm, tôi lại ít tự tin hơn. Đôi khi, khi tôi có mọi lý do để cho rằng một khóa học sẽ diễn ra tốt đẹp, quá trình học tập tự phát, tự chủ lại không diễn ra đáng kể. Ngược lại, có những lúc tôi nghi ngờ, khóa học lại diễn ra cực kỳ tốt. Điều này có nghĩa là cách chúng ta mô tả quá trình hỗ trợ quá trình học tập trong giáo dục chưa chính xác hoặc đầy đủ như cách chúng ta mô tả quá trình trị liệu.

Nhưng quay lại với khóa học mùa hè tại Brandeis. Rõ ràng đây là một trải nghiệm vô cùng ý nghĩa đối với hầu hết các sinh viên, như được thể hiện trong các báo cáo của họ về khóa học. Tôi đặc biệt quan tâm đến báo cáo của Tiến sĩ Tenenbaum, được viết không chỉ cho đồng nghiệp mà còn cho tôi. Đây là một nhà nghiên cứu dày dặn kinh nghiệm, không phải là một sinh viên trẻ dễ bị ảnh hưởng. Đây là một nhà giáo dục tinh tế, đã có trong tay một cuốn tiểu sử đã xuất bản về William H. Kilpatrick, nhà triết học về giáo dục. Do đó, những nhận thức của ông về trải nghiệm này dường như đặc biệt giá trị.

Tôi không muốn người ta hiểu rằng tôi đồng ý với tất cả những nhận định của Tiến sĩ Tenenbaum. Một số phần của trải nghiệm đó tôi cảm nhận hoàn toàn khác biệt, nhưng chính điều đó đã làm cho những quan sát của ông trở nên hữu ích. Tôi đặc biệt lo lắng rằng đối với ông, đó dường như là một "phương pháp Rogers", rằng chính con người và những đặc điểm cá nhân của tôi đã làm cho trải nghiệm đó trở nên như vậy.

Vì lý do này, tôi rất vui khi nhận được một lá thư dài từ ông ấy một năm sau đó, báo cáo về trải nghiệm giảng dạy của chính ông ấy. Điều này xác nhận những gì tôi đã học được từ nhiều cá nhân khác nhau, rằng không phải chỉ tính cách của một giáo viên cụ thể mới tạo nên trải nghiệm học tập động lực này, mà là sự vận hành của một số nguyên tắc có thể được áp dụng bởi bất kỳ "người điều phối" nào có thái độ phù hợp.

Tôi tin rằng hai bài viết của Tiến sĩ Tenenbaum sẽ làm rõ tại sao những giáo viên đã trải qua loại hình học tập nhóm được mô tả không thể quay lại với những phương pháp giáo dục cứng nhắc. Mặc dù có những thất bại và khó khăn, người ta vẫn tiếp tục cố gắng khám phá, với mỗi nhóm mới, những điều kiện sẽ giải phóng trải nghiệm học tập quan trọng này.

Carl R. Rogers và giảng dạy phi điều hướng

bởi Tiến sĩ Samuel Tenenbaum

Với tư cách là một người quan tâm đến giáo dục, tôi đã tham gia vào một phương pháp giảng dạy trong lớp học vô cùng độc đáo và đặc biệt đến mức tôi cảm thấy cần phải chia sẻ trải nghiệm này. Kỹ thuật này, theo tôi, hoàn toàn khác biệt so với những phương pháp truyền thống và được chấp nhận, đến mức nó làm lung lay những giá trị cũ, vì vậy

nó nên được biết đến rộng rãi hơn. Một mô tả tốt nhất về quá trình này—có lẽ là mô tả mà chính Carl R. Rogers, người giảng dạy, sẽ sử dụng—là giảng dạy “phi điều hướng”.

Tôi có một chút hiểu biết về thuật ngữ đó, nhưng thành thật mà nói, tôi không chuẩn bị cho điều gì đó quá sức ấn tượng. Không phải tôi là người bảo thủ. Ảnh hưởng giáo dục mạnh mẽ nhất của tôi đến từ William Heard Kilpatrick và John Dewey, và bất kỳ ai có chút hiểu biết về tư tưởng của họ đều biết rằng nó không mang tính hẹp hòi hay địa phương. Nhưng phương pháp mà tôi chứng kiến Tiến sĩ Rogers áp dụng trong một khóa học ông giảng dạy tại Đại học Brandeis lại vô cùng đặc biệt, đến mức tôi không thể tin được điều đó có thể xảy ra, trừ khi tôi là một phần của trải nghiệm đó. Tôi hy vọng có thể mô tả phương pháp này theo cách giúp các bạn cảm nhận được những cảm xúc, sự ấm áp và nhiệt huyết mà nó mang lại.

Khóa học hoàn toàn không có cấu trúc; và chính xác là như vậy. Không ai biết, ngay cả giảng viên, điều gì sẽ xảy ra trong lớp học tiếp theo, chủ đề nào sẽ được thảo luận, câu hỏi nào sẽ được đặt ra, hay những nhu cầu, cảm xúc và tình cảm cá nhân nào sẽ được chia sẻ. Không khí tự do không có cấu trúc này – tự do nhất mà con người có thể cho phép nhau – được chính Tiến sĩ Rogers thiết lập. Một cách thân thiện và thoải mái, ông ngồi xuống cùng các sinh viên (khoảng 25 người) quanh một bàn lớn và nói rằng sẽ thật tốt nếu chúng ta nêu rõ mục đích của mình và giới thiệu bản thân. Một sự im lặng căng thẳng bao trùm; không ai lên tiếng. Cuối cùng, để phá vỡ sự im lặng đó, một sinh viên rụt rè giơ tay và nói lên suy nghĩ của mình. Một sự im lặng khó chịu khác, và sau đó một cánh tay khác được giơ lên. Từ đó, các cánh tay được giơ lên nhanh hơn. Không lúc nào giảng viên thúc giục bất kỳ sinh viên nào nói.

Tiếp cận phi cấu trúc

Sau đó, ông thông báo với lớp rằng ông đã mang theo một lượng lớn tài liệu—bản sao, tờ rơi, bài báo, sách; ông phát cho các sinh viên một danh mục tài liệu tham khảo. Ông không bao giờ đề cập đến việc mong đợi các sinh viên đọc hoặc làm bất cứ điều gì khác. Theo như tôi nhớ, ông chỉ đưa ra một yêu cầu. Có sinh viên nào tình nguyện sắp xếp tài liệu này trong một phòng đặc biệt đã được dành riêng cho sinh viên của khóa học không? Hai sinh viên lập tức tình nguyện. Ông cũng cho biết mình mang theo băng ghi âm các buổi trị liệu và cuộn phim. Điều này gây ra một làn sóng hào hứng, và sinh viên hỏi liệu họ có thể nghe và xem không, và Tiến sĩ Rogers trả lời là có. Lớp học sau đó quyết định cách thực hiện tốt nhất. Sinh viên tình nguyện vận hành máy ghi âm, tìm máy chiếu phim; phần lớn việc này cũng do sinh viên khởi xướng và sắp xếp.

Sau đó là bốn buổi học vất vả và bế tắc. Trong giai đoạn này, lớp học dường như không tiến triển được gì. Các sinh viên nói một cách ngẫu nhiên, nói bất cứ điều gì nảy ra trong đầu. Tất cả dường như hỗn loạn, không có mục đích, lãng phí thời gian. Một sinh viên sẽ đề cập đến một khía cạnh nào đó trong triết lý của Rogers; và sinh viên tiếp theo, hoàn toàn phớt lờ người đầu tiên, sẽ dẫn nhóm đi theo hướng khác; và sinh viên thứ ba, hoàn toàn phớt lờ hai người trước, sẽ bắt đầu một chủ đề hoàn toàn mới. Thỉnh thoảng có những nỗ lực yếu ớt để có một cuộc thảo luận thống nhất, nhưng phần lớn các hoạt động trong lớp học dường như thiếu tính liên tục và định hướng. Giảng viên tiếp nhận mọi đóng

góp với sự chú ý và tôn trọng. Ông không cho rằng đóng góp của bất kỳ sinh viên nào là đúng hay sai.

Lớp học không chuẩn bị cho cách tiếp cận hoàn toàn không có cấu trúc như vậy. Họ không biết phải tiến hành như thế nào. Trong sự bối rối và thất vọng, họ đòi hỏi giảng viên phải đóng vai trò được giao cho ông ta theo truyền thống và tập quán; rằng ông ta phải trình bày cho chúng ta bằng ngôn ngữ uy quyền về điều gì là đúng và sai, điều gì là tốt và xấu. Họ không phải đã đến từ xa để học hỏi từ chính vị tiên tri sao? Họ chẳng phải may mắn sao? Họ chẳng phải sắp được chính vị vĩ nhân, người sáng lập phong trào mang tên ông, truyền thụ những nghi lễ và thực hành đúng đắn sao? Những cuốn sổ tay đã sẵn sàng cho khoảnh khắc cao trào khi vị tiên tri sẽ ban bố, nhưng phần lớn chúng vẫn nằm im lìm.

Thật kỳ lạ, ngay từ đầu, ngay cả khi tức giận, các thành viên trong nhóm vẫn cảm thấy gắn kết với nhau. Ngoài lớp học, có một sự hào hứng và sôi động, bởi ngay cả khi thất vọng, họ đã giao tiếp với nhau theo cách chưa từng có trong bất kỳ lớp học nào, và có lẽ chưa từng có theo cách đó. Lớp học được gắn kết bởi một trải nghiệm chung, độc đáo. Trong lớp học của Rogers, họ đã nói lên suy nghĩ của mình; những lời nói không xuất phát từ sách vở, cũng không phải là suy nghĩ của giảng viên hay của bất kỳ quyền lực nào khác. Những ý tưởng, cảm xúc và cảm giác đều xuất phát từ chính họ; và đây chính là quá trình giải phóng và đầy hứng khởi.

Trong bầu không khí tự do này, điều mà họ không mong đợi và không chuẩn bị, các sinh viên đã lên tiếng một cách hiếm có. Trong giai đoạn này, giảng viên đã phải chịu nhiều áp lực; và theo tôi, nhiều lần ông dường như bị lung lay; và mặc dù ông là nguồn cơn của sự bức bối của chúng tôi, chúng tôi lại có một tình cảm đặc biệt dành cho ông, dù điều đó có vẻ kỳ lạ, vì không đúng khi giận một người đàn ông đầy sự thông cảm, nhạy cảm với cảm xúc và ý tưởng của người khác. Tất cả chúng tôi đều cảm thấy rằng vấn đề chỉ là một sự hiểu lầm nhỏ, và một khi được hiểu và khắc phục, mọi thứ sẽ trở lại bình thường. Nhưng giảng viên của chúng tôi, dù bề ngoài có vẻ dịu dàng, lại có một "ý chí sắt đá". Ông dường như không hiểu; và nếu có hiểu, ông lại cứng đầu và bướng bỉnh; ông từ chối thay đổi. Vì vậy, cuộc giảng dạy tiếp tục. Tất cả chúng tôi đều nhìn về Rogers và Rogers cũng nhìn về chúng tôi. Một sinh viên, trong sự tán thành chung, nhận xét: "Chúng tôi là lấy-Rogers-làm-trọng-tâm, không phải là lấy-học-viên-làm-trọng-tâm. Chúng tôi đến đây để học từ Rogers."

Khuyến khích suy tư

Một sinh viên khác phát hiện ra rằng Rogers đã bị ảnh hưởng bởi Kilpatrick và Dewey, và sử dụng ý tưởng này làm điểm xuất phát, anh ta cho biết anh ta nghĩ mình đã hiểu được điều Rogers đang cố gắng truyền đạt. Anh ta cho rằng Rogers muốn sinh viên suy nghĩ độc lập, sáng tạo; ông muốn sinh viên trở nên sâu sắc với chính bản thân mình, hy vọng điều này có thể dẫn đến việc "tái cấu trúc" con người – theo nghĩa của Dewey về thuật ngữ này – quan điểm, thái độ, giá trị, hành vi của con người. Đây sẽ là sự tái cấu trúc thực sự của trải nghiệm; đó sẽ là việc học tập thực sự. Chắc chắn, anh ta không muốn khóa học kết thúc bằng một kỳ thi dựa trên sách giáo khoa và bài giảng, theo sau là điểm số cuối

kỳ truyền thống, điều này thường có nghĩa là hoàn thành và quên đi.² Rogers đã bày tỏ niềm tin ngay từ đầu khóa học rằng không ai có thể dạy ai điều gì. Nhưng suy tư, sinh viên này kiên quyết, bắt đầu tại ngã ba đường, tình huống nổi tiếng do Dewey đặt ra. Khi chúng ta đến ngã ba đường, chúng ta không biết nên chọn con đường nào để đến đích; và sau đó chúng ta bắt đầu phân tích tình huống. Suy nghĩ bắt đầu từ điểm đó.

Kilpatrick cũng tìm kiếm tư duy sáng tạo độc đáo từ sinh viên và từ chối kiểu học thuộc lòng sách giáo khoa, nhưng ông đưa ra những vấn đề quan trọng để thảo luận, và những vấn đề này đã khơi dậy sự quan tâm lớn, đồng thời tạo ra những thay đổi to lớn trong con người. Tại sao các nhóm sinh viên hoặc cá nhân sinh viên không thể đưa ra những vấn đề như vậy để thảo luận?³ Rogers lắng nghe một cách đồng cảm và nói: “Tôi thấy anh rất quan tâm đến vấn đề này?” Và mọi chuyện chỉ dừng ở đó. Nếu tôi nhớ không lầm, sinh viên tiếp theo phát biểu đã hoàn toàn phớt lờ đề xuất đó và bắt đầu một chủ đề mới, hoàn toàn phù hợp với truyền thống của lớp.

Thỉnh thoảng, trong suốt buổi học, sinh viên đề cập tích cực đến đề xuất trước đó và bắt đầu đòi hỏi mạnh mẽ hơn rằng Rogers nên đảm nhận vai trò truyền thống của một giảng viên. Lúc này, những áp lực liên tục đổ dồn về phía Rogers và tôi nghĩ tôi thấy ông ấy hơi cúi đầu trước chúng. (Trong trao đổi riêng của tôi với ông, ông phủ nhận rằng mình bị ảnh hưởng như vậy.) Trong một buổi học, một sinh viên đề xuất rằng ông giảng bài một giờ và chúng tôi sẽ có một cuộc thảo luận sau đó. Đề xuất này dường như phù hợp với kế hoạch của ông. Ông nói rằng ông có một bài viết chưa xuất bản. Ông cảnh báo chúng tôi rằng nó có sẵn và chúng tôi có thể tự đọc. Nhưng sinh viên đó nói rằng nó sẽ không giống nhau. Người tác giả sẽ không có mặt, không có sự căng thẳng, ngữ điệu, cảm xúc, những sắc thái làm cho lời nói có giá trị và ý nghĩa. Rogers sau đó hỏi sinh viên liệu đó có phải là điều họ muốn. Họ nói có. Ông đọc hơn một giờ. Sau những cuộc trao đổi sôi nổi và gay gắt mà chúng tôi đã quen thuộc, điều này chắc chắn là một sự thất vọng, nhàm chán và gây buồn ngủ đến cực độ. Trải nghiệm này đã dập tắt mọi yêu cầu giảng bài tiếp theo. Trong một trong những khoảnh khắc ông xin lỗi về sự việc này (“Điều đó tốt hơn, dễ chấp nhận hơn, khi sinh viên yêu cầu”), ông nói: “Các bạn đã yêu cầu tôi giảng bài. Đúng là tôi là một nguồn tài nguyên, nhưng ý nghĩa gì trong việc tôi giảng bài? Tôi đã mang theo một lượng lớn tài liệu, bản sao của vô số bài giảng, bài báo, sách, băng ghi âm, phim.”

Đến buổi thứ năm, điều gì đó rõ ràng đã xảy ra; không thể nhầm lẫn được. Sinh viên trò chuyện với nhau; họ bỏ qua Rogers. Sinh viên muốn được lắng nghe và muốn

---

² Cần lưu ý rằng Tiến sĩ Rogers không đồng tình cũng không phản đối. Ông không có thói quen phản hồi các đóng góp của sinh viên trừ khi nhận xét đó được hướng trực tiếp đến ông; và ngay cả khi đó, ông có thể chọn không trả lời. Mục tiêu chính của ông, theo tôi, là theo dõi các đóng góp của sinh viên một cách cẩn trọng và thấu hiểu.

³ Một sinh viên đã lập danh sách đó, sao chép bằng máy photocopy, phân phát và về cơ bản, đó là kết thúc của vấn đề. Trong bối cảnh này, một ví dụ khác có thể được đưa ra. Trong buổi học đầu tiên, Rogers mang đến lớp các bản ghi âm các buổi trị liệu. Ông giải thích rằng ông không thoải mái với vai trò của một giảng viên và ông đến “sẵn sàng”, và các bản ghi âm đóng vai trò như một loại bảo đảm. Một sinh viên liên tục đòi ông phát các bản ghi âm, và sau nhiều áp lực từ lớp, ông đã làm vậy, nhưng ông làm điều đó một cách miễn cưỡng. Tính ra, dù có áp lực, ông chỉ phát chúng trong tổng cộng hơn một giờ trong tất cả các buổi học. Rõ ràng, Rogers thích sinh viên tự ghi âm thực tế hơn là nghe những bản ghi âm chỉ có thể thu hút họ theo cách học thuật.

được nghe, và nhóm trước đây lúng túng, ấp úng, tự ti đã trở thành một nhóm tương tác, một đơn vị gắn kết mới, hoạt động theo cách độc đáo; và từ họ nảy sinh những cuộc thảo luận và suy nghĩ mà không nhóm nào khác có thể lặp lại hay sao chép. Giảng viên cũng tham gia, nhưng vai trò của ông, quan trọng hơn bất kỳ ai trong nhóm, bằng cách nào đó đã hòa nhập với nhóm; nhóm là trung tâm, là nền tảng hoạt động, không phải giảng viên.

Điều gì đã gây ra điều đó? Tôi chỉ có thể suy đoán về lý do. Tôi tin rằng điều đã xảy ra là: Trong bốn buổi học, sinh viên từ chối tin rằng giảng viên sẽ từ chối đóng vai trò truyền thống. Họ vẫn tin rằng ông sẽ đặt ra nhiệm vụ; rằng ông sẽ là trung tâm của mọi việc xảy ra và rằng ông sẽ điều khiển nhóm. Phải mất bốn buổi học, lớp mới nhận ra rằng họ đã sai; rằng ông đến với họ mà không có gì bên ngoài bản thân mình, bên ngoài con người của chính ông; rằng nếu họ thực sự muốn điều gì đó xảy ra, chính họ phải cung cấp nội dung — một tình huống khó chịu và thách thức thực sự. Chính họ phải lên tiếng, với tất cả những rủi ro mà điều đó mang lại. Trong quá trình đó, họ chia sẻ, họ phản đối, họ đồng ý, họ không đồng ý. Dù sao đi nữa, con người của họ, bản chất sâu thẳm nhất của họ đã tham gia; và từ tình huống này, nhóm đặc biệt, duy nhất này, sự sáng tạo mới này đã ra đời.

Tầm quan trọng của sự chấp nhận

Như các có thể đã biết, Rogers tin rằng nếu một người được chấp nhận, được chấp nhận hoàn toàn, và trong sự chấp nhận đó không có sự phán xét, chỉ có lòng trắc ẩn và sự đồng cảm, cá nhân đó có thể đối mặt với chính mình, phát triển can đảm để từ bỏ các phòng vệ và đối diện với bản chất thật của mình. Tôi đã chứng kiến quá trình này diễn ra. Trong những nỗ lực ban đầu để giao tiếp, để tìm ra cách sống chung, đã có những trao đổi ban đầu về cảm xúc, tình cảm và ý tưởng trong nhóm; nhưng sau buổi thứ tư và dần dần sau đó, nhóm này, được tập hợp một cách ngẫu nhiên, đã trở nên thân thiết với nhau và bản chất thật của họ đã lộ ra. Khi họ tương tác, có những khoảnh khắc của sự hiểu biết, sự khám phá và sự thấu hiểu mang tính chất kỳ diệu; đó là những gì, theo tôi, Rogers sẽ mô tả là "những khoảnh khắc trị liệu", những khoảnh khắc đầy ý nghĩa khi bạn thấy linh hồn con người được bộc lộ trước mặt mình, trong tất cả sự kỳ diệu không thể tả; và sau đó, một sự im lặng, gần như là sự kính trọng, bao trùm cả lớp. Mỗi thành viên trong lớp được bao bọc bởi một sự ấm áp và vẻ đẹp gần như huyền bí. Riêng tôi, và tôi tin rằng những người khác cũng vậy, chưa từng trải qua trải nghiệm nào tương tự. Đó là sự học hỏi và trị liệu; và khi nói đến trị liệu, tôi không ám chỉ bệnh tật, mà là sự thay đổi lành mạnh trong con người, sự gia tăng tính linh hoạt, sự cởi mở, sự sẵn lòng lắng nghe. Trong quá trình đó, tất cả chúng tôi đều cảm thấy được nâng cao, tự do hơn, chấp nhận bản thân và người khác hơn, cởi mở hơn với những ý tưởng mới, cố gắng hiểu và chấp nhận.

Đây không phải là một thế giới hoàn hảo, và có những dấu hiệu của sự thù địch khi các thành viên có quan điểm khác nhau. Tuy nhiên, trong môi trường này, mọi xung đột đều được làm dịu đi, như thể những góc cạnh sắc nhọn đã bị loại bỏ; nếu không xứng đáng, sinh viên sẽ chuyển sang việc khác; và xung đột đó dường như biến mất. Trong trường hợp của tôi, ngay cả những sinh viên ban đầu khiến tôi khó chịu, sau khi tiếp xúc nhiều hơn, tôi bắt đầu chấp nhận và tôn trọng họ; và suy nghĩ này nảy sinh trong tôi khi cố gắng

hiểu điều đang xảy ra: Một khi bạn đến gần một người, nhận ra suy nghĩ, cảm xúc, cảm giác của anh ta, anh ta không chỉ trở nên dễ hiểu mà còn tốt đẹp và đáng quý. Một số người hung hăng hơn đã nói nhiều hơn mức cần thiết, nhiều hơn phần của họ, nhưng chính nhóm, bằng bản chất của nó, không phải bằng cách đặt ra quy tắc, cuối cùng đã thể hiện quyền uy của mình; và trừ khi một người rất đau ốm hoặc thiếu nhạy cảm, các thành viên ở mức độ nào đó, về mặt này, tuân theo những gì được mong đợi từ họ. Vấn đề—những người thù địch, thống trị, hoặc nhiều tâm—không quá nghiêm trọng; và tuy nhiên, nếu đo lường một cách chính thức, bằng đồng hồ bấm giờ, không có buổi nào hoàn toàn không có những cuộc trò chuyện vô nghĩa và lãng phí thời gian. Nhưng khi quan sát quá trình này, ý tưởng vẫn tồn tại rằng có lẽ sự lãng phí thời gian này là cần thiết; có thể đó chính là cách con người học tập tốt nhất; vì chắc chắn, khi nhìn lại toàn bộ trải nghiệm, tôi khá chắc chắn rằng sẽ không thể học được nhiều, tốt hoặc sâu sắc như vậy trong môi trường lớp học truyền thống. Nếu chúng ta chấp nhận định nghĩa của Dewey về giáo dục là sự tái cấu trúc kinh nghiệm, thì có cách nào tốt hơn để một người học hỏi bằng cách tham gia toàn bộ con người mình, bản chất thật sự của mình, những động lực cơ bản, cảm xúc, thái độ và giá trị? Không có chuỗi sự kiện hay lập luận nào, dù được sắp xếp logic hay tuyệt vời đến đâu, có thể so sánh được với điều đó.

Trong quá trình này, tôi đã chứng kiến những người cứng nhắc, bảo thủ, trong vòng vài tuần ngắn ngủi, thay đổi trước mắt tôi và trở nên thông cảm, hiểu biết và đến mức độ đáng kể không phán xét. Tôi thấy những người nhiều tâm cưỡng chế trở nên thoải mái hơn và chấp nhận bản thân và người khác hơn. Trong một trường hợp, một sinh viên đã gây ấn tượng mạnh với tôi bởi sự thay đổi của anh ta, đã nói với tôi khi tôi đề cập đến điều này: “Đúng vậy. Tôi cảm thấy ít cứng nhắc hơn, mở lòng hơn với thế giới. Và tôi thích bản thân mình hơn vì điều đó. Tôi không tin rằng mình đã học được nhiều như vậy ở bất kỳ đâu.” Tôi đã chứng kiến những người nhút nhát trở nên ít nhút nhát hơn và những người hung hăng trở nên nhạy cảm và ôn hòa hơn.

Có thể nói rằng quá trình này dường như chủ yếu mang tính cảm xúc. Nhưng tôi tin rằng điều đó hoàn toàn không chính xác khi mô tả nó. Có rất nhiều nội dung trí năng, nhưng nội dung trí năng đó có ý nghĩa và quan trọng đối với cá nhân, theo nghĩa nó có ý nghĩa rất lớn đối với anh ta như một con người. Thực tế, một sinh viên đã nêu ra chính câu hỏi này. “Chúng ta có nên chỉ quan tâm đến cảm xúc?” anh ta hỏi, “hay trí năng không có vai trò gì?” Đến lượt tôi hỏi: “Có sinh viên nào đã đọc nhiều hoặc suy nghĩ nhiều cho bất kỳ môn học nào khác như môn học này không?”

Câu trả lời là hiển nhiên. Chúng tôi đã dành hàng giờ để đọc; phòng học dành cho chúng tôi có người ở đến 10 giờ tối, và sau đó nhiều người chỉ ra về vì nhân viên bảo vệ trường muốn đóng cửa tòa nhà. Sinh viên nghe băng ghi âm; họ xem phim; nhưng điều tuyệt vời nhất là họ nói chuyện, nói chuyện và nói chuyện. Trong môn học truyền thống, giảng viên giảng bài và chỉ định những gì cần đọc và học; sinh viên ghi chép cẩn thận tất cả vào sổ tay, thi cử và cảm thấy vui hay buồn tùy theo kết quả; nhưng trong hầu hết các trường hợp, đó là một trải nghiệm hoàn chỉnh, với cảm giác kết thúc; các quy luật của sự quên lãng bắt đầu hoạt động nhanh chóng và không thể tránh khỏi. Trong khóa học của

Rogers, sinh viên đọc và suy nghĩ cả trong và ngoài lớp học; chính họ là người lựa chọn từ vựng đọc và suy nghĩ những gì có ý nghĩa với họ, chứ không phải giảng viên.

Kiểu giảng dạy phi điều hướng này, tôi cần lưu ý, không thành công 100%. Có ba hoặc bốn sinh viên vẫn thấy ý tưởng này khó chịu. Ngay cả khi kết thúc khóa học, mặc dù hầu hết đều trở nên hào hứng, có một sinh viên, theo tôi biết, vẫn có cảm xúc tiêu cực mạnh mẽ; một sinh viên khác thì rất phê phán. Họ muốn giảng viên cung cấp cho họ một sản phẩm trí tuệ hoàn chỉnh mà họ có thể ghi nhớ và sau đó trình bày lại trong kỳ thi. Họ sẽ có sự đảm bảo rằng họ đã học được những gì cần thiết. Như một sinh viên đã nói: “Nếu tôi phải viết báo cáo về những gì đã học trong khóa học này, tôi có thể nói gì?” Thật sự, điều đó sẽ khó khăn hơn nhiều so với một khóa học truyền thống, nếu không muốn nói là không thể.

Phương pháp của Rogers tự do, linh hoạt, cởi mở và thoải mái. Một sinh viên có thể bắt đầu một cuộc thảo luận thú vị; nó có thể được tiếp tục bởi sinh viên thứ hai; nhưng sinh viên thứ ba có thể đưa chúng ta sang một hướng khác, đề cập đến một vấn đề cá nhân không liên quan đến lớp học; và tất cả chúng ta đều cảm thấy bực bội. Nhưng điều này giống như cuộc sống, chảy trôi như một dòng sông, dường như vô nghĩa, với nước không bao giờ giống nhau, chảy mãi, không ai biết điều gì sẽ xảy ra trong giây phút tiếp theo. Nhưng trong đó có sự mong đợi, sự cảnh giác, sự sống động; đối với tôi, đó là sự gần gũi nhất với cuộc sống mà ta có thể có trong một lớp học. Đối với người có tính cách độc đoán, người đặt niềm tin vào những sự thật được sắp xếp gọn gàng, phương pháp này có thể đe dọa, vì ở đây anh ta không nhận được sự an ủi, chỉ có sự mở rộng, sự chảy trôi, không có kết thúc.

Một phương pháp luận mới

Tôi tin rằng phần lớn sự sôi động và sự sôi nổi đặc trưng của lớp học là do sự thiếu kết thúc này. Trong phòng ăn trưa, người ta có thể nhận ra sinh viên của Rogers qua những cuộc thảo luận sôi nổi, qua mong muốn được ở bên nhau; và đôi khi, vì không có bàn đủ lớn, họ ngồi thành hai hoặc ba hàng; và họ ăn với đĩa trên đùi. Như chính Rogers chỉ ra, quá trình này không có kết thúc. Ông không bao giờ tóm tắt (vi phạm mọi quy luật giảng dạy truyền thống). Các vấn đề được để ngỏ; những vấn đề được nêu ra trong lớp luôn ở trạng thái biến động, liên tục. Trong nhu cầu muốn biết, muốn đạt được sự đồng thuận, sinh viên tụ tập lại, mong muốn hiểu biết, tìm kiếm sự kết thúc. Ngay cả trong vấn đề điểm số, cũng không có sự kết thúc. Điểm số có nghĩa là kết thúc; nhưng Tiến sĩ Rogers không cho điểm; chính sinh viên đề xuất điểm số; và vì vậy, ngay cả dấu hiệu của sự hoàn thành này cũng được để mở, không có kết thúc, không đóng lại. Ngoài ra, vì khóa học không có cấu trúc, mỗi người đã đặt bản thân mình vào khóa học; họ đã nói chuyện, không phải với sách giáo khoa làm thước đo, mà với chính bản thân mình, và do đó, với tư cách là một cá nhân, họ đã giao tiếp với người khác. Vì vậy, trái ngược với nội dung vô nhân xưng của khóa học bình thường, sự gần gũi và ấm áp phát triển.

Mô tả những hành động tử tế đã xảy ra có thể truyền đạt một phần cảm giác gần gũi này. Một sinh viên đã mời cả lớp đến nhà mình để tổ chức một bữa tiệc nướng. Một sinh viên khác, một linh mục từ Tây Ban Nha, đã bị cuốn hút bởi nhóm đến mức anh ta đề

cập đến việc thành lập một ấn phẩm để theo dõi những gì xảy ra với các thành viên của nhóm sau khi họ tan rã. Một nhóm quan tâm đến tham vấn học đường đã tự tổ chức họp. Một thành viên đã sắp xếp cho lớp đến thăm bệnh viện tâm thần cho trẻ em và người lớn; anh ta cũng sắp xếp cho chúng tôi xem công việc thí nghiệm được thực hiện với bệnh nhân tâm thần bởi Tiến sĩ Lindsley. Các thành viên trong lớp mang theo băng ghi âm và tài liệu in để bổ sung vào tài liệu thư viện dành cho chúng tôi sử dụng. Trong mọi khía cạnh, tinh thần thiện chí và thân thiện được thể hiện đến mức chỉ xảy ra trong những trường hợp hiếm hoi và riêng lẻ. Trong số rất nhiều khóa học tôi đã tham gia, tôi chưa từng thấy điều tương tự. Trong bối cảnh này, cần lưu ý rằng các thành viên là một nhóm được tập hợp một cách ngẫu nhiên; họ đến từ nhiều nền tảng khác nhau và bao gồm một khoảng cách tuổi tác rộng.

Tôi tin rằng những gì đã được mô tả ở trên thực sự là một sự bổ sung sáng tạo cho phương pháp luận giảng dạy trong lớp học; nó hoàn toàn khác biệt so với phương pháp cũ. Tôi không nghi ngờ gì về khả năng của nó trong việc tác động đến con người, làm cho họ tự do hơn, cởi mở hơn, linh hoạt hơn. Bản thân tôi đã chứng kiến sức mạnh của phương pháp này. Tôi tin rằng phương pháp giảng dạy phi điều hướng có những ý nghĩa sâu sắc mà ngay cả những người chấp nhận quan điểm này hiện nay cũng chưa thể hiểu hết. Tầm quan trọng của nó, theo tôi, vượt ra ngoài phạm vi lớp học và lan rộng đến mọi lĩnh vực nơi con người giao tiếp và cố gắng sống chung với nhau.

Cụ thể hơn, với tư cách là một phương pháp giảng dạy trong lớp học, nó xứng đáng được thảo luận, nghiên cứu và thử nghiệm rộng rãi. Nó có khả năng mở ra một chiều hướng suy nghĩ hoàn toàn mới, tươi mới và sáng tạo, bởi vì trong cách tiếp cận, trong thực hành, trong triết lý của nó, nó khác biệt một cách cơ bản so với phương pháp cũ. Theo tôi, cách tiếp cận này nên được thử nghiệm trong mọi lĩnh vực học tập — tiểu học, trung học, đại học, bất cứ nơi nào con người tụ họp để học tập và cải thiện phương pháp cũ. Ở giai đoạn này, chúng ta không nên quá lo lắng về những hạn chế và thiếu sót của nó, vì phương pháp này chưa được hoàn thiện và chúng ta chưa biết nhiều về nó như chúng ta nên biết. Là một kỹ thuật mới, nó bắt đầu với một bất lợi. Chúng ta không muốn từ bỏ cái cũ. Cái cũ được củng cố bởi truyền thống, quyền uy và sự tôn trọng; và chính chúng ta là sản phẩm của nó. Tuy nhiên, nếu xem giáo dục là việc tái cấu trúc kinh nghiệm, liệu điều này có ngụ ý rằng cá nhân phải tự mình tái cấu trúc không? Anh ta phải tự làm điều đó, thông qua việc tái tổ chức bản thân sâu sắc nhất của mình, giá trị, thái độ và chính con người của mình. Có phương pháp nào tốt hơn để thu hút cá nhân; để đưa anh ta, ý tưởng và cảm xúc của anh ta vào giao tiếp với người khác; để phá vỡ những rào cản tạo ra sự cô lập trong một thế giới nơi con người phải học cách trở thành một phần của nhân loại để bảo vệ sức khỏe tinh thần và thể chất của mình?

Một trải nghiệm dạy học cá nhân

(như đã chia sẻ với Tiến sĩ Rogers một năm sau đó)

bởi

Tiến sĩ Samuel Tenenbaum

Tôi cảm thấy cần phải viết cho ông về trải nghiệm giảng dạy đầu tiên của mình sau khi tiếp xúc với suy nghĩ và ảnh hưởng của ông. Ông có thể biết hoặc không biết rằng tôi từng có nỗi sợ hãi về việc giảng dạy. Kể từ khi làm việc với ông, tôi bắt đầu nhận ra rõ ràng hơn nơi khó khăn nằm ở đâu. Đó chủ yếu là trong quan niệm của tôi về vai trò mà tôi phải đảm nhận với tư cách là một giảng viên—người động viên, người chỉ đạo và người điều hành chính của một buổi biểu diễn. Tôi luôn sợ bị "mắc kẹt" trong lớp học – tôi tin đó là cách diễn đạt của ông và tôi đã thích nó – lớp học uể oải, không quan tâm, không phản hồi, và tôi cứ lải nhải mãi, cho đến khi mất bình tĩnh, câu chữ không thành hình, phát ra một cách gượng ép, và thời gian trôi chậm chạp, chậm chạp, càng lúc càng chậm. Đó là cơn ác mộng tôi tưởng tượng. Tôi nghĩ những điều này xảy ra với mọi giảng viên, nhưng tôi sẽ gom chúng lại, và tôi sẽ tiếp cận lớp học với sự lo lắng, không thoải mái, không thực sự là chính mình.

Và bây giờ là trải nghiệm của tôi. Tôi được mời giảng hai khóa học mùa hè cho Trường Đại học Giáo dục của Đại học Yeshiva, nhưng tôi có lý do chính đáng để từ chối. Tôi định đi châu Âu và không thể tham gia. Liệu tôi có thể giảng một khóa học tạm thời, một khóa học tập trung 14 buổi trong tháng Sáu; và điều này sẽ không ảnh hưởng đến chuyến đi của tôi? Tôi không có lý do gì để từ chối và đã đồng ý — vì tôi không còn muốn tránh né tình huống này nữa, và hơn nữa, vì tôi quyết tâm đối mặt với nó một lần và mãi mãi. Nếu tôi không thích giảng dạy (tôi đã không giảng dạy trong gần mười năm), tôi sẽ học được điều gì đó. Và nếu tôi thích, tôi cũng sẽ học được điều gì đó. Và nếu tôi phải chịu đựng, thì cách này là tốt nhất, vì khóa học tập trung và thời gian ngắn.

Ông biết rằng suy nghĩ của tôi về giáo dục đã bị ảnh hưởng mạnh mẽ bởi Kilpatrick và Dewey. Nhưng bây giờ tôi có một yếu tố mạnh mẽ khác—ông. Khi lần đầu tiên gặp lớp học của mình, tôi đã làm một điều mà tôi chưa từng làm trước đây. Tôi đã thành thật về cảm xúc của mình. Thay vì cho rằng giảng viên phải biết mọi thứ và sinh viên đến để được dạy, tôi đã thừa nhận những điểm yếu, nghi ngờ, khó khăn và KHÔNG BIẾT. Bởi vì tôi đã phần nào từ bỏ vai trò giảng viên của mình đối với lớp học và bản thân, con người tự nhiên của tôi đã bộc lộ một cách tự do hơn, và tôi thấy mình nói chuyện một cách dễ dàng và thậm chí sáng tạo. Khi nói "sáng tạo", tôi muốn nói rằng những ý tưởng mới mẻ đã đến với tôi khi tôi nói, những ý tưởng mà tôi cảm thấy là tốt.

Một điểm khác biệt quan trọng khác: Thật vậy, kể từ khi tôi bị ảnh hưởng bởi phương pháp Kilpatrick, tôi luôn hoan nghênh sự thảo luận rộng rãi. Tuy nhiên, bây giờ

tôi nhận ra rằng, tôi vẫn mong muốn và kỳ vọng sinh viên của mình phải nắm vững nội dung văn bản và tài liệu giảng dạy đã được cung cấp cho họ. Thậm chí tệ hơn, bây giờ tôi biết rằng mặc dù tôi hoan nghênh thảo luận, nhưng trên hết, tôi muốn rằng, sau khi mọi thứ đã được nói ra, kết luận cuối cùng của lớp học phải phù hợp với cách suy nghĩ của tôi. Do đó, không có cuộc thảo luận nào là thực sự mở, tự do và tìm tòi; không có câu hỏi nào là thực sự nhằm khơi gợi suy nghĩ; tất cả đều mang tính định hướng, vì tôi đã có những quan điểm khá rõ ràng về những gì tôi cho là câu trả lời tốt và đôi khi là câu trả lời đúng. Do đó, tôi đến lớp với nội dung giảng dạy và sinh viên của tôi thực sự là công cụ để thao túng tình huống nhằm đưa vào những nội dung mà tôi cho là quan trọng.

Trong khóa học này, tôi không có đủ can đảm để loại bỏ toàn bộ nội dung giảng dạy, nhưng lần này tôi thực sự lắng nghe sinh viên; tôi dành cho họ sự thấu hiểu và đồng cảm. Mặc dù tôi dành hàng giờ để chuẩn bị cho mỗi buổi học, nhưng tôi nhận ra rằng không một lần nào tôi tham khảo ghi chú từ khối lượng tài liệu khổng lồ mà tôi mang theo vào phòng học. Tôi để sinh viên tự do, không ép buộc ai theo một lộ trình cố định, và tôi cho phép sự lệch hướng rộng nhất; và tôi theo đến bất cứ nơi nào mà sinh viên dẫn dắt.

Tôi nhớ đã thảo luận điều này với một nhà giáo dục nổi tiếng và ông ấy nói, với giọng điệu mà tôi nghĩ là thất vọng và không đồng tình: “Tất nhiên, ông vẫn cần kiên quyết về việc phải suy nghĩ đúng đắn.” Tôi trích dẫn William James, người đã nói rằng con người là một hạt cát lý trí trong đại dương cảm xúc. Tôi nói với ông ấy rằng tôi quan tâm hơn đến cái mà tôi gọi là “chiều kích thứ ba”, phần cảm xúc của sinh viên.

Tôi không thể nói rằng tôi đã theo ông hoàn toàn, Tiến sĩ Rogers, vì tôi đã bày tỏ ý kiến và đôi khi, đáng tiếc, giảng bài; và tôi tin rằng điều đó là xấu, vì sinh viên, một khi những ý kiến có thẩm quyền được bày tỏ, thường không suy nghĩ mà cố gắng đoán xem ông ta ưa chuộng. Nếu phải làm lại, tôi sẽ ít làm điều đó hơn. Nhưng tôi đã cố gắng và tôi tin rằng mình đã thành công phần lớn trong việc mang lại cho mỗi sinh viên cảm giác về sự tôn trọng, sự chấp nhận và sự tự trọng; điều xa nhất trong tâm trí tôi là kiểm tra họ hoặc đánh giá và chấm điểm cho họ.

Và kết quả—và đây là lý do tôi viết cho ông—đã mang lại cho tôi một trải nghiệm vô song, không thể giải thích bằng lời thường. Bản thân tôi không thể giải thích hết được, ngoại trừ việc cảm ơn vì điều đó đã xảy ra với tôi. Một số phẩm chất mà tôi trải nghiệm trong khóa học của ông, tôi cũng tìm thấy trong khóa học mà tôi giảng dạy. Tôi thấy mình yêu mến những sinh viên này hơn bất kỳ nhóm người nào khác, và tôi nhận ra – và họ đã thể hiện điều này trong báo cáo cuối cùng của mình – rằng chính họ cũng bắt đầu cảm thấy ấm áp, tử tế và chấp nhận lẫn nhau. Qua lời nói và bài viết, họ kể về sự xúc động của mình, những gì họ học được và cảm giác tốt đẹp mà họ có. Đối với tôi, đây là một trải nghiệm hoàn toàn mới mẻ, và tôi cảm thấy choáng ngợp và khiêm tốn trước nó. Tôi đã có những sinh viên mà tôi tin là tôn trọng và ngưỡng mộ tôi, nhưng tôi chưa bao giờ có trải nghiệm lớp học nào mang lại sự ấm áp và gần gũi như vậy. Nhân tiện, theo gương của ông, tôi đã tránh đặt ra bất kỳ yêu cầu cố định nào về việc đọc sách hay chuẩn bị bài giảng.

Những điều trên không phải là "nhận thức thiên vị" mà đã được chứng minh qua các báo cáo tôi nhận được ngoài lớp học. Sinh viên đã nói những điều tốt đẹp về tôi đến mức các giảng viên muốn tham gia lớp học. Tốt nhất là, vào cuối khóa học, sinh viên đã viết một lá thư cho Hiệu trưởng Benjamin Fine, trong đó họ nói những điều tốt đẹp nhất về tôi. Và Hiệu trưởng cũng đã viết cho tôi với nội dung tương tự.

Phải rằng tôi bị choáng ngợp bởi những gì đã xảy ra chỉ phản ánh một phần nhỏ cảm xúc của tôi. Tôi đã giảng dạy nhiều năm nhưng chưa bao giờ trải qua điều gì tương tự. Riêng tôi, chưa bao giờ thấy trong lớp học có nhiều khía cạnh của con người thật sự bộc lộ, tham gia sâu sắc và bị lay động mạnh mẽ đến vậy. Hơn nữa, tôi tự hỏi liệu trong hệ thống truyền thống, với sự nhấn mạnh vào nội dung môn học, kỳ thi, điểm số, có hay có thể có chỗ cho con người đang "trở thành", với những nhu cầu sâu sắc và đa dạng của anh ta, khi anh ta cố gắng hoàn thiện bản thân. Nhưng điều này đã đi quá xa. Tôi chỉ có thể chia sẻ với ông những gì đã xảy ra và nói rằng tôi biết ơn và cũng cảm thấy khiêm tốn trước trải nghiệm này. Tôi muốn ông biết điều này, vì một lần nữa, ông đã góp phần làm giàu và phong phú thêm cuộc sống và sự hiện hữu của tôi.⁴

---

⁴ Điều này không phải là trải nghiệm duy nhất đối với Tiến sĩ Tenenbaum, như được chỉ ra bởi một trích dẫn từ một cuộc trao đổi cá nhân khác, nhiều tháng sau đó. Ông nói: "Với một nhóm khác mà tôi giảng dạy, sau nhóm đầu tiên, những thái độ tương tự đã phát triển, chỉ là chúng được thể hiện rõ ràng hơn, vì tôi tin rằng tôi đã quen thuộc hơn với kỹ thuật và, tôi hy vọng, thành thạo hơn. Trong nhóm thứ hai này, cũng có sự giải phóng bản thân, sự phấn khích và hứng khởi, sự ấm áp, sự bí ẩn gắn liền với một người khi anh ta thành công trong việc lột bỏ một phần da của mình. Các sinh viên trong nhóm của tôi đã kể với tôi rằng khi tham gia các lớp học khác, ánh mắt của họ gặp nhau, bị thu hút bởi nhau, như thể họ là duy nhất và tách biệt, như thể họ được kết nối bởi một trải nghiệm đặc biệt. Trong nhóm thứ hai này, tôi cũng nhận thấy các sinh viên đã phát triển sự gắn bó cá nhân, đến mức vào cuối học kỳ, họ nói về việc tổ chức các cuộc họp mặt hàng năm. Họ cho biết bằng cách nào đó, họ muốn duy trì trải nghiệm này và không muốn mất liên lạc với nhau. Họ cũng nói về những thay đổi căn bản và sâu sắc trong con người họ – trong quan điểm, giá trị, cảm xúc, thái độ đối với bản thân và đối với người khác."